

СУДИ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ)

COURTS OF FIRST INSTANCE IN CRIMINAL JURISDICTION (ON THE EXAMPLE OF EUROPEAN UNION STATES)

Налуцишин В.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри кримінального права та процесу

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Налуцишин В.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Проблема реформування судової влади в Україні на сьогодні виявляє свою актуальність, оскільки найважливішими передумовами розвитку громадянського суспільства мають стати якісне, стабільне законодавство та ефективне правосуддя, які здатні реально забезпечувати надійний захист прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави. Тому існує необхідність теоретичного осмислення нового етапу реформування судової системи в Україні, наближення її до міжнародних стандартів для ефективного вдосконалення та реалізації її на практиці. Наголошено, що одним із важливих напрямів виявлення шляхів удосконалення вітчизняної системи формування та функціонування судів є дослідження зарубіжного досвіду в цій сфері. Досліджено питання організації та функціонування судів першої інстанції в кримінальному судочинстві в ряді держав Європейського Союзу. Відзначено, що система судів Німеччини, які здійснюють кримінальне правосуддя, складається з чотирьох ступенів: 1) дільничного суду; 2) суду землі; 3) вищого суду землі; 4) Верховного федерального суду. Визначено, що у Франції як суди першої інстанції виступають трибунали малої інстанції (поліцейські трибунали) та трибунали великої інстанції (виправні трибунали). Вони становлять найактивнішу ланку у системі судів загальної юрисдикції, оскільки у них розглядаються переважно більшість судових справ. Встановлено, що найнижчою ланкою в ієрархії судів загальної юрисдикції в Італії та Іспанії є мирові судді, які є непрофесійними суддями і розглядають одноосібно незначні кримінальні проступки або злочини невеликої тяжкості. Особливістю датської судової системи є те, що залежно від важливості справи по першій інстанції вона може бути розглянута відразу у Верховному суді. Констатовано, що судова реформа в Україні може спиратися на досвід організації і функціонування європейської судової системи. За результатами дослідження зроблено висновок про необхідність створення в Україні мирових судів, як судів першої інстанції в кримінальному судочинстві, що забезпечить доступ населення до правосуддя, сприятиме покращення якості та підвищення ефективності правосуддя.

Ключові слова: судова влада, судова система, суди першої інстанції, кримінальне судочинство, держави Європейського Союзу.

The problem of reforming the judiciary in Ukraine today shows its relevance, since the most important prerequisites for the development of civil society should be high-quality, stable legislation and effective justice, which can really ensure reliable protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state. Therefore, there is a need for a theoretical understanding of the new stage of reforming the judicial system in Ukraine, bringing it closer to international standards for effective improvement and its implementation in practice. It is emphasized that one of the important directions of identifying ways to improve the domestic system of formation and functioning of courts is the study of foreign experience in this field. The issue of the organization and functioning of courts of first instance in criminal proceedings in a number of states of the European Union has been studied. It was noted that the system of courts in Germany, which administer criminal justice, consists of four levels: 1) district court; 2) land court; 3) the highest court of the land; 4) Supreme Federal Court. It was determined that in France the courts of the first instance are the small-instance tribunals (police tribunals) and the large-instance tribunals (correctional tribunals). They are the most active link in the system of courts of general jurisdiction, as they handle the vast majority of court cases. It has been established that the lowest link in the hierarchy of courts of general jurisdiction in Italy and Spain are the magistrates, who are lay judges and deal alone with minor criminal misdemeanors or crimes of minor gravity. A feature of the Danish judicial system is that, depending on the importance of the case at first instance, it can be considered immediately in the Supreme Court. It has been established that the judicial reform in Ukraine can be based on the experience of the organization and functioning of the European judicial system. Based on the results of the research, a conclusion was made about the need to create magistrates' courts in Ukraine as courts of first instance in criminal proceedings, which will ensure public access to justice, contribute to improving the quality and efficiency of justice.

Key words: judicial power, judicial system, courts of first instance, criminal justice, states of the European Union.

Одним із найбільш важливих критеріїв, в процесі розбудови правової держави, є створення чесної, прозорої та ефективної судової влади. Судова влада визначає специфіку судової системи. З моменту отримання незалежності наша держава перебуває в стані реформування судової системи та суміжних правових інститутів, декларуючи реформи приведення сфери судочинства у відповідність із міжнародними, європейськими стандартами. Реформування судової влади безпосередньо пов'язане з реформуванням системи судоустрою. Констатуємо, що запровадження реформи очищення та оновлення судівського корпусу в 2016 році так і не дало очікуваного результату.

Наразі в Україні назріла суттєва необхідність докорінних змін судової системи та реформування окремих її інститутів. Головна вимога, яку має виконати Україна, щоб стати повноправним членом Європейського Союзу, це проведення судової реформи. Основні пріоритети розвитку вітчизняного судочинства до 2023 року визначені Стратегією розвитку системи правосуддя та конституцій-

ного судочинства на 2021–2023 р.р., затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 [1]. Метою Стратегії, щодо удосконалення системи правосуддя, є визначення основних напрямів та пріоритетів подальшого удосконалення законодавства України про судоустрій, статус суддів та судочинство у взаємозв'язку та взаємодії із іншими інститутами правосуддя для практичного утвердження принципу верховенства права, ефективного і справедливого судочинства, зміцнення функціональних основ організації судової влади відповідно до стандартів захисту прав людини та цінностей, визначених Конституцією України та міжнародно-правовими зобов'язаннями України.

В науковій літературі питання провадження судової реформи, її проблемні аспекти та напрями подальшого розвитку судової системи неодноразово ставали предметом дослідження таких вчених, як А.М. Білоус, М.І. Козюбра, Р.О. Куйбіда, І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, І.В. Назаров, С.В. Прилуцький, Д.М. Притика та ін.

Разом з тим, питанням організації та функціонування судів першої інстанції в кримінальному судочинстві європейських держав в наукових дослідженнях приділено не достатньо уваги. Відтак, на нашу думку, під час напрацювання стратегії вдосконалення вітчизняної системи формування та функціонування судів варто враховувати передусім досвід держав Європейського Союзу. В цьому контексті розглянемо питання організації та функціонування судів першої інстанції в кримінальному судочинстві в ряді держав Європейського Союзу.

Побудова та структура судових органів у **Федеративній Республіці Німеччина** визначається Основним законом цієї держави, і зумовлено

федеральним устроєм країни. Система судів Німеччини, які здійснюють кримінальне правосуддя, складається з чотирьох ступенів: 1) дільничного суду; 2) суду землі; 3) вищого суду землі; 4) Верховного федерального суду.

Дільничні суди (Amtsgericht) виступають судами першої інстанції і розглядають кримінальні справи про малозначні злочини. Судочинство у кримінальних справах в дільничних судах здійснюється одноосібно суддею та судом шефенів (Schöffengericht) у складі професійного судді та двох непрофесійних членів суду. Характерною рисою кримінального процесу Німеччини виступає провадження у спрощеному порядку. Провадження у спрощеному порядку має назву «наказ про покарання». Воно здійснюється дільничним суддею за малозначними злочинами (кримінальними правопорушеннями), покарання за які не перевищує трьох місяців позбавлення волі. Одноосібно суддя розглядає справи приватного обвинувачення, а також справи, за якими максимальна міра покарання не може бути більшою за два роки позбавлення волі.

Судам шефенів підсудні кримінальні справи про злочини, покарання за які передбачено у вигляді позбавлення волі на строк до чотирьох років [2]. Відповідно до Закону ФРН про судоустрій шефенів відбирають на п'ятирічний термін (§ 42). Ними можуть бути громадяни Німеччини (чоловіки та жінки) віком від 25 до 70 років, які проживають у громаді на момент складання списку кандидатів у шефени, які підходять для виконання обов'язків шефенів за станом здоров'я, не визнані фінансово неспроможними (§ 33) [3].

Земельні суди (суд землі) (Landgericht). Вони також виступають судами першої інстанції у кримінальних справах. Підсудність кримінальних справ земельним судам по першій інстанції пов'язана з категоріями злочинів. Так, земельні суди, виступаючи судами першої інстанції, розглядають кримінальні справи про тяжкі злочини. Кримінальні палати судів земель розглядають по першій інстанції всі злочини, за які можливе призначення покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки або примусове поміщення до психіатричної лікарні [2].

Вищий суд землі (Oberlandesgericht), який виступає як суд першої інстанції у кримінальних справах про особливо тяжкі злочини проти державної безпеки [2]. У складі кожного вищого суду землі утворюються сенати у кримінальних справах. Як суд першої інстанції кримінальний сенат у складі п'яти професійних суддів розглядає справи про державну зраду, шпигунство, терористичні акти та інші справи про злочини, підсудні судам земель, але що представляють особливу важливість або складність.

В якості самостійних в систему загальних судів включені **суди у справах неповнолітніх**. Вони розглядають справи про правопорушення, в яких звинувачуються неповнолітні віком від 14 до 18 років, а також молоді люди віком до 21 року, якщо суд вважатиме, що їхня поведінка має «підлітковий характер».

Система судів загальної юрисдикції **Французької Республіки** представляє чотири ланки: трибунали малої інстанції (малого процесу) як низова ланка; трибунали великої інстанції (великого процесу); апеляційні суди; Касаційний суд як найвища ланка.

Як суди першої інстанції виступають трибунали малої інстанції та трибунали великої інстанції. Вони становлять найактивнішу ланку у системі судів загальної юрисдикції, оскільки у них розглядаються переважна більшість судових справ. Кримінальний підрозділ суду малої інстанції називається **поліцейським трибуналом**. Поліцейський трибунал по першій інстанції розглядає кримінальні справи про незначні кримінальні діяння-проступки (наприклад, перевищення швидкості чи полювання поза сезоном), за які може бути призначений штраф на невелику суму або арешт на строк від одного дня до двох місяців. Справи в них розглядаються одноосібно суддями суду малого процесу. Крім того, відмінною особливістю поліцейських судів є відсутність можливості оскаржити судові рішення, винесені поліцейськими судами, які виступають при здійсненні правосуддя як суд першої інстанції.

Наступним судовим органом, що представляє суд першої інстанції і розглядає різні категорії справ по суті, є трибунал великої інстанції. У сфері кримінального судочинства трибунал великої інстанції постає як **виправний трибунал**. Кримінальні справи у виправних судах розглядаються колегіально, у складі трьох суддів. Деякі категорії кримінальних справ, пов'язаних із порушенням правил полювання та рибальства та ін., можуть розглядатися суддями одноосібно. В основному, виправні трибунали Франції, виступаючи судами загальної юрисдикції, розглядають кримінальні справи по першій інстанції про тяжкі злочини, за які обвинуваченим загрожує кримінальне покарання строком до 10 років ув'язнення. В цьому випадку немає права на судовий розгляд за участю присяжних.

Особливо тяжкі категорії злочинів (наприклад вбивство чи озброєний грабїж), за які можливе призначення кримінальних покарань у вигляді довічного позбавлення волі, розглядаються по суті **судами асизів** (іноді їх називають судами присяжних), як судами першої інстанції. Розгляд кримінальних справ такої категорії здійснюється спеціалізованим судовим органом у складі колегії з трьох суддів та дев'яти присяжних. Рішення суду присяжних ухвалюється більшістю голосів. На відміну від рішень усіх інших судів першої інстанції, вирок суду присяжних вважається, після його винесення, прийнятим у першій та останній інстанції, та оскарженню в апеляційному порядку не підлягає. Крім цього, виправдувальний вирок даного суду не може бути оскаржено обвинуваченням у касаційному порядку [4, с. 553-554].

Суд асизів у справах неповнолітніх розглядає справи про правопорушення неповнолітніх віком від 16 до 18 років, а також справи про дорослих співучасників злочинів неповнолітніх.

Наразі кримінальна юрисдикція в **Італійській Республіці** здійснюється мировими суддями, судами (трибуналами), апеляційними судами, Верховним касаційним судом, ювенальними судами та Трибуналом з нагляду за ув'язненими. Найнижчим рівнем в цій ієрархії є **мирові судді** (Giudice di Pace), які є непрофесійними (почесними) суддями, що розглядають одноосібно незначні кримінальні проступки приватного звинувачення (наприклад, справи про наклеп), за які може бути призначено покарання у вигляді штрафу або домашнього арешту. На посаду мирового судді можуть претендувати особи віком від 30 до 70 років, які склали іспит на знання юридичних норм та пройшли стажування.

Трибунали (Tribunale) - основна ланка системи судів першої інстанції розглядають одноосібно чи колегіально кримінальні справи (крім тих категорій справ, на яких поширюється юрисдикція мирових суддів чи судів присяжних) з покаранням у вигляді позбавлення волі від 3 до 10 років [5, с. 66].

Суди присяжних (Corte d'Assise), як суди першої інстанції, розглядають справи про найбільш серйозні злочини, за вчинення яких може бути призначено покарання

понад 10 років позбавлення волі чи довічне позбавлення волі. До їх складу входять два професійні судді (один із них - головуєчий) і шість засідателів, які називаються «народними суддями». Усі вони становлять єдину колегію, і вирoki виносяться ними на спільній нараді.

Ювенальні суди (tribunale per i minorenni) розглядають кримінальні справи за участю осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. До складу цих судів, крім професійних суддів, входять також громадяни, які є фахівцями у сфері роботи з неповнолітніми [6].

Варто відзначити, що судова система Італії перебуває у стані постійного реформування.

Щодо структури судової системи *Королівства Іспанія*, необхідно зазначити, що суди діляться як за територіальною (діючі на національному рівні, в автономних спільнотах, у провінціях, у судових округах), так і за предметними (суди цивільної, кримінальної, адміністративної, соціальної, трудової юрисдикції) ознаками. Крім того, залежно від складу суду при відправленні правосуддя судові органи Іспанії поділяються на одноосібні (мирові суди, суди першої інстанції та судового слідства; комерційні суди; суди у кримінальних справах; суди щодо захисту від гендерного насильства; адміністративні суди; соціальні суди; суди з нагляду за виправними установами; суди у справах неповнолітніх) та колегіальні (Верховний суд, Національний суд, Вищі суди правосуддя, Вищі суди провінцій).

У муніципальних округах, де відсутні суди першої інстанції, правосуддя здійснюється *мировими суддями*, які є найнижчою судовою інстанцією. Непрофесійними суддями мирових судів (Juzgados de Paz) одноосібно розглядаються кримінальні справи щодо злочинів невеликої тяжкості.

Суди першої інстанції у кримінальних справах (Juzgados de lo Penal) діють лише на рівні судових округів і складаються з професійних суддів, які відправляють правосуддя одноосібно. Суди першої інстанції розглядають кримінальні справи середньої тяжкості.

Суди провінційні (Audiencia Provincial), як суди першої інстанції, з колегії із трьох професійних суддів, розглядають справи про тяжкі кримінальні злочини. З метою спрощення судової процедури у кримінальних справах за дотримання гарантій прав обвинуваченого в Іспанії, наприкінці 80-х років минулого століття, було запроваджено нову судову інстанцію — *судді у кримінальних справах*, які розглядають справи одноосібно. Під юрисдикцію цих суддів підпадають злочини, максимальне покарання за вчинення яких не перевищує шість років позбавлення волі. За згодою обвинуваченого, у ряді випадків, допускається і заочний розгляд справи. Як правило, у кожній провінції країни є, як мінімум, два судді у кримінальних справах [7].

Суд присяжних (El Tribunal del Jurado) засновується в рамках суду, який компетентний розглянути конкретну кримінальну справу про злочин, який належить до його компетенції (це може бути і Верховний суд або Вищий суд провінції). Він розглядає та приймає рішення у кримінальних справах про злочини, вчинені проти особи, честі та гідності; проти свободи та безпеки; скоєних державними службовцями у виконанні ними своїх обов'язків; про підпали та інші злочини, зазначені у законодавстві (всього близько 30 статей КК Іспанії). Перелік статей, за якими передбачено форму судочинства за участю присяжних, не прив'язаний до тяжкості покарання. Мінімальне покарання за скоєння дії з переліку становить штраф у період 3 місяці (денна квота для фізичних осіб дорів-

нює сумі від 2 до 400 євро, для юридичних – від 30 до 5000), а найм'якше покарання як позбавлення волі, яке можна отримати у разі обвинувального вироку за рядом статей становить строк від 6-ти місяців. Колегія засідателів виносять лише обґрунтований вердикт про винність чи невинність особи, яка обвинувачується у скоєнні злочину. Призначенням покарання виходячи з рішення присяжних і постановленням вироку займається професійний суд [8].

Національний суд Іспанії (Audiencia Nacional) розглядає справи за звинуваченням у найбільш тяжких злочинах високої соціальної значимості, таких як, зокрема: злочини проти держави і проти Корони (Монарха, його Подружжя, його Спадкоємця), тероризм, організована злочинність, незаконний обіг наркотиків, економічні злочини, які завдають серйозної шкоди національній економіці.

Головною відмінністю іспанських судів, структура яких досить ієрархічна і визначена, є неспішність. Деякі справи та судові розгляди можуть тривати роками.

Цікавим видається досвід функціонування судової системи *Королівства Данія*. Варто зазначити, що за результатами дослідження міжнародної неурядової організації World Justice Project судова система Королівства Данія протягом останніх семи років визнається найкращою у світі за даними рейтингу «World Justice Project's Rule of Law Index» [9]. Судова система Данії включає: 1) окружні суди; 2) суди земель; 3) Суд з морських та торгових справ у Копенгагені; 4) Верховний суд; 5) Особливий ревізійний суд.

Суддями *окружних судів* одноосібно розглядаються справи коли обвинувачення не вимагає винесення вироку, що перевищує штраф (малозначні злочини), а також ті, за якими підсудний визнає себе винним і не наполягає на іншій судовій процедурі. Кримінальні справи щодо застосування примусового лікування щодо психічно хворих розглядаються окружним судом у складі професійного судді та двох засідателів (непрофесійних суддів). Кримінальні справи по першій інстанції розглядаються *судом земель* щодо злочинів, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі строком від 8 років чи більш тяжке покарання. При цьому розгляд кримінальних справ по першій інстанції проводиться у складі колегії із 3 суддів за участю 12 присяжних засідателів, які не лише виносять вердикт про винність, а й разом із суддями визначають покарання.

Особливістю датської судової системи є те, що залежно від важливості справи по першій інстанції вона може бути розглянута відразу у Верховному суді. Крім того, міністр юстиції Данії має право визначати, яка справа і в якому суді має розглядатися. Судові рішення та вирoki, винесені датськими судами, можуть бути оскаржені, як правило, лише один раз [10, с. 264-271].

На основі проведеного дослідження акцентуємо увагу на те, що функціонування судів першої інстанції в кримінальному судочинстві в державах Європейського Союзу виступає реальним гарантом захисту прав та свобод осіб в державі. На особливу увагу заслуговує необхідність запозичення європейського досвіду (Італія, Іспанія) законодавчого регулювання та діяльності інституту мирових суддів. Запровадження в Україні інституту мирових суддів надало б можливість розвантажити на 30-40% розгляд кримінальних справ в судах першої інстанції. Мировими суддями могли б розглядатися справи щодо кримінальних проступків.

Вважаємо, що запровадження мирових судів забезпечить доступ населення до правосуддя, сприятиме покращенню якості та підвищення ефективності правосуддя в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр. затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137> (дата звернення: 09 вересня 2022 р.).
2. Strafprozessordnung der Bundesrepublik Deutschland vom 7. April 1987. BGBl. I S. 1074, 1319. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/> (дата звернення: 09 вересня 2022 р.).

3. Gerichtsverfassungsgesetz (GVG). In der Fassung der Bekanntmachung vom 09.05.1975 (BGBl. I S. 1077) zuletzt geändert durch Gesetz vom 07.07.2021 (BGBl. I S. 2363) m.W.v. 01.08.2022. URL: <http://dejure.org/gesetze/GVG> (дата звернення: 09 вересня 2022 р.).
4. Legal Systems of the World: a Political, Social, and Cultural Encyclopedia / ed. H. M. Kritzer. - IV vol. - Santa Barbara, 2002. - Vol. II.
5. Voermans W., Albers P. Councils for the Judiciary in EU Countries / European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Councils_for_the_Judiciary_in_EU_Countries.pdf (дата звернення: 09 вересня 2022 р.).
6. Regio decreto-legge 20 luglio 1934 № 1404 «Istituzione e funzionamento del tribunale per i minorenni». URL: <http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1934-09-05&atto.codiceRedazionale=034U1404¤tPage=1> (дата звернення: 09 вересня 2022 р.).
7. Poder judicial España. URL: <https://www.poderjudicial.es/cgpj/> (дата звернення: 09 вересня 2022 р.).
8. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal // Agencia Estatal Boletín Oficial de Estado. URL: <https://www.boe.es/buscar/a ct.php?id=BOE-A-1995-25444> (дата звернення: 09 вересня 2022 р.).
9. World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/> (дата звернення: 09 вересня 2022 р.).
10. Судебные системы Европы и Евразии: научно-энциклопедическое издание: в 3 т. Т. 1 : Западная и Северная Европа / Р. М. Аллалыев [и др.]; под ред.: Р. А. Курбанова, Р. А. Гурбанова; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. М.: Проспект, 2019. 487 с.